

Udskiftningskort og Original I-kort

Per Grau Møller, Syddansk Universitet

Udskiftningskort er sammen med de ældste matrikelkort en stor, landsdækkende kildegruppe, som beror i Kort & Matrikelstyrelsens arkiv. I artiklen gennemgås kortenes kildeværdi kritisk og der vises, hvorledes kortene i deres tilblivelse indeholder op til 3 lag, som nødvendigvis må skilles ad for at opnå den optimale tolkning af dem. Det demonstreres også, hvorledes man kan digitalisere det sammensatte indhold til bestemte lag i et GIS. På denne måde bliver kortene, der er tegnet i målforsholdet 1:4000 til en af de mest værdifulde kilder i historiske landskabsstudier, også i en retrospektiv vinkel.

Denne kortgruppe er kendt i vide kredse, fordi den kan have et meget informativt indhold, som man ikke kan finde kortlagt andre steder, men den er ikke entydig. Den er blevet til i flere omgange og dermed med forskellige hensigter og rummer flere lag, som må forstås hver for sig. Ligeså er der også forskellige betegnelser for kortene, eller rettere der er én gængs betegnelse, som går igen selv om korttypen har udviklet sig, nemlig udskiftningskort. Hvor om alting er, så er der en fælles kategorisering af kortene, nemlig som økonomiske kort. For at forstå denne må man se på baggrunden for kortene.

Baggrund og indhold i kortene

Udskiftningskort er kort, som blev tegnet som led i arbejdet med udskiftningen i perioden ca. 1770-1810. Udskiftningen indebar en ophævelse af dyrkningsfællesskabet, hvilket konkret gav sig udslag i en omfordeling af jorden. Man beholdt i udgangspunktet de samme brugsrettigheder som hidtil,¹ men målet var at samle al jorden så tæt på driftsenheden som muligt. Dette princip kunne indebære udflytning af gårde fra landsbyen ud i landsbyejerlavet. Man kan også sige det på en anden måde, at man gik fra at have en kombination

af individuel drift på de små marklodder og en fælles beslutningsret i dyrkningsfællesskabet til at samle begge dele hos den individuelle bruger.

Det egentlige lovgrundlag for kortene stammer fra den store udskiftningslov af 23. april 1781, selv om der også fandt udskiftninger sted i henhold til de tidlige udskiftningslove fra 1769 og især 1776, hvor der stilledes hjælp til udflytning til rådighed. Der kan derfor også findes udskiftningskort fra 1770'erne, selv om det først er med formuleringerne i 1781-loven at det lovformeligt slås fast: *Da til efterretning i fremtiden og til sikkerhed og oplysning for vedkommende i forefaldende tilfælde, ved tvistigheder eller uvished om enhvers lod og grændser er nødvendigt at over alle udskiftninger, som herefter foretages, have ordentlige korter og skriftlige forretninger, ...*

Målforsholdet for kortene bestemmes til at være det meget detaljerede 1:4000, som det også havde været ved den specielle landmåling af Antvorskov og Vordingborg Rytterdistrikter 1768-72. Kortene bliver derfor vigtige juridiske redskaber, ikke bare ved fordelingsmøderne om udskiftningen, men specielt også i fremtiden. Et væsentligt indhold i kortene som udtryk for

det nye udskiftede landskab er de nye markskel. Hertil knytter sig nye veje, der ofte retter sig efter de snorlige markskel. Der hører også angivelser af hvem der skal bruge jorden, enten med et nummer eller bogstav og/eller med et personnavn. Med til det nye landskab hører også en evt. udflyttet bebyggelse, men som regel tegnes den ikke på kortene. Højst som en skitse for den fremtidige udflyttede gård eller påskriften udflytter. Men den reelle gård er jo ikke flyttet ud endnu og kan derfor ikke tegnes.

Men kortene rummer yderligere oplysninger. For som regel skete der en grundlæggende opmåling af landskabet i ejerlavet, inden man ved en delingsforretning blev enige om, hvordan den nye jordfordeling efter udskiftningen skulle være. I den forbindelse blev en række forhold tegnet ind, som viste den aktuelle anvendelse af landskabet, nemlig arealanvendelse, bebyggelse, veje samt måske også vangeskel og andre markinddelinger, tilhørende marknavne og gravhøje. Alle disse elementer var af betydning, når man skulle omfordele ressourcerne og kunne orientere sig på kortet i forhold til sagens genstand: det økonomiske landskab, der skulle reorganiseres.

I 1781-forordningen bestemmes også, at der skal laves to kort for hvert udskiftet ejerlav, et som kommer til at tilhøre centraladministrationen (Rentekammeret), og et som skal bero hos den største lodsejer (dvs. den godsejer der ejede flest gårde i landsbyen). Det betyder, at der stadig i dag kan findes kort lokalt, som er rigtige udskiftningskort, og som måske også indeholder mere information om det gamle lag af dyrkningsfællesskabet end det kort som er overleveret i centraladministrationen.

I 1802 overvejedes at iværksætte en ny matrikel til afløsning for den gamle 1688-matrikel, som skattebyrden blev lignet efter. Der var sket en forandring af det dyrkningsmæssige potentiale, specielt gennem nyopdyrkninger i Jylland, men også i andre landsdele efter udskiftningen. Og hartkornsansættelsen burde derfor blive mere retfærdig. I 1804 gik forundersøgelserne i gang, og i 1806 kom den endelige instruks for arbejdet. Man havde som mål at fastholde det samlede antal tønder hartkorn – de skulle blot fordeles på en ny måde.

Som led i dette arbejde spillede kort en meget væsentlig rolle. De var grundlaget for arealberegningen, som hartkornsfastsættelsen hvilede på. Derfor blev i første omgang alle udskiftningskort indsamlet og der blev foranstaltet en prøve i marken. Hvor afvigelsen på prøvelinier på kortet oversteg ½% blev kortet kasseret og et nyt skeletopmålt. Ligeledes blev

der tegnet kort over områder, som ikke var udskiftet, dvs. hovedgårde og enestegårde mm.

Det væsentligste indhold i kortene var igen det økonomiske landskab med særligt henblik på skatteansættelse. Det vil sige matrikelskel, som kunne være identiske med udskiftningskellene, men også forskellige, hvis der var sket udstykninger af mindre driftsenheder. Dertil hørte også matrikelnummer, således at hver selvstændig driftsenhed fik sit eget nummer. Det startede med hovedgården, så præstegården, degnen og skolen, så alle gårde og derefter husene, først dem med jord. Dog var det også således at jorder, der blev drevet under en enhed i et andet ejerlav, eller jorder i fællesskab også fik et selvstændigt matrikelnummer. Dernæst blev der foretaget en arealberegning (i kvadratalen – 14.000 på en tønde land), som blev skrevet på de enkelte jordlodder. Og derefter blev alle jorder boniteret på en skala fra 0 til 24, således at f.eks. jord sat til bonitet 10 kun skønnedes at kunne give halvdelen af afkastet fra en jord boniteret til 20. Agerjorden skønnedes ud fra hvad den kunne avle i korn (når der var blevet ryddet sten, rimeligvis afvandet osv. – altså et forsøg på et fremtidssikre skatteansættelsen). Eng blev vurderet i forhold til mængden og kvaliteten af høhøsten, mens lynghede, evt. overdrev og skov, som ikke var fredskov, blev vurderet i forhold til det potentielle antal af dyreenheder (høveder) på græs. I boniteringen lå den mest omfattende opgave i forbindelse med matrikuleringen.

Interessant er også hvad man ikke interesserer sig for i forbindelse med boniteringen:

- Bebyggelsen er ligegyldig i forhold til skatteansættelsen af jorden - derfor bliver ændringer heri siden udskiftningen ikke registreret og optegnet og altså heller ikke udflyttede gårde.
- Arealanvendelsen bliver ikke optegnet på ny – der er tale om at den på kortet anførte arealanvendelse fra udskiftningen bruges som hjælpemiddel, men ændringer heri optegnes ikke (der skal senere vises eksempler herpå).

Kortene har tidligere heddet original-I kort i det matrikulære system, da de blev erstattet, når der var sket mange ændringer, overtegninger mv. De kom så til at hedde original-II, original-III osv. I dag kaldes de oprindelige kort blot for de ældste matrikelkort.

Som skattegrundlag tjente matriklen (og dermed også kortene) frem til 1904, hvor hartkornsskatterne afløstes af ejendomsskatter baseret på de jævnlige vurderinger af fast ejendom. Men hartkornsberegningen havde dog fortsat betydning frem til 1-7-1970, hvor den indgik i enhver udstykningssag for en landbrugsejendom. Derfor fortsatte undervisning i bonitering for landinspektørerne langt op mod vores tid.

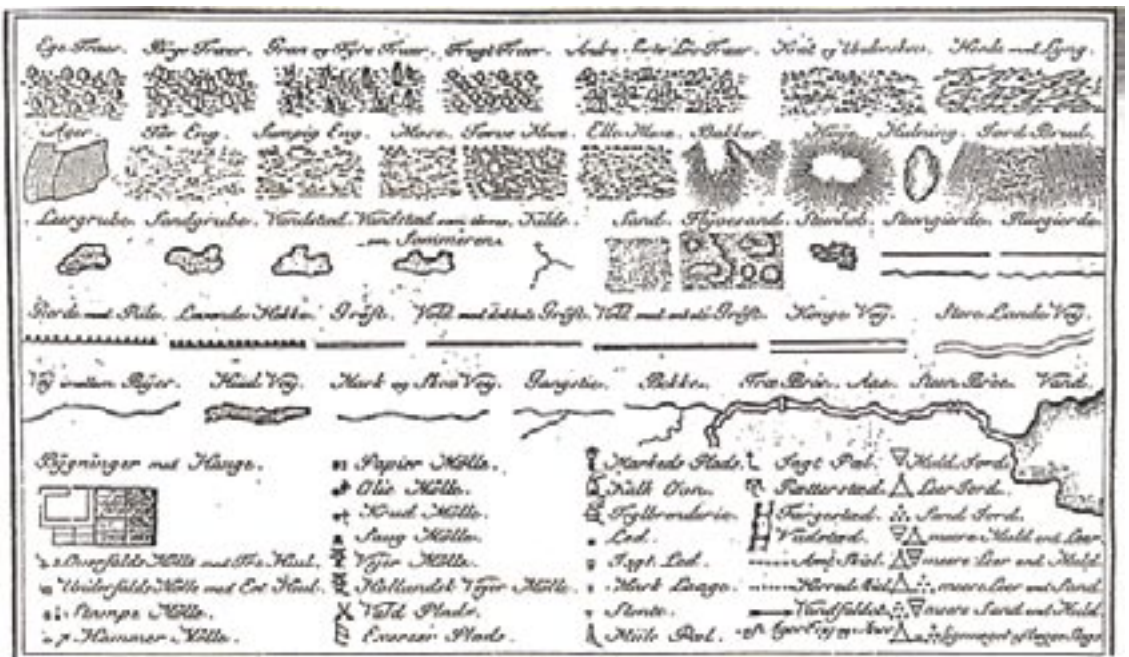
Bearbejdning/digitalisering af kortene

Som det vil være nogle bekendt, har vi på Syddansk Universitet arbejdet med digitali-

sering af disse original-I kort, dvs. vektorisering af de forskellige lag i kortene i et GIS-program. Grundlaget er en scanning af kortene, således at digitalisatoren kan skærmdigitalisere og have papirkortene liggende ved siden af sig – det er den praktiske og ideelle arbejdsituation. Men før man når så vidt, må man gøre sig nogle overvejelser over kortenes kildeværdi, som har stor betydning for forståelsen af det færdige produkt, som er et billede af det økonomiske landskab omkring 1800. Hvilken præcisionsgrad kan man tillægge dette billede og hvilket indhold rummer det? Før man gør sig disse forhold klart, kan man ikke lave en præcis anvendelse af kortene med de muligheder og begrænsninger de rummer.

For det første er kortene jo økort, dvs. kort tegnet over hvert ejerlav (evt. flere) individuelt. Kortene skal efter scanning georefereres, dvs. punkter, som kan genkendes i forhold til punkter med kendte koordinater, skal gives disse koordinater. Men inden denne proces kan lykkes ordentlig, skal kortet warpes, dvs. det skal vrides over disse kendte punkter. En sådan vridning kan kompensere for en indkrympning af papiret igennem de sidste 200 år og for en vis fejltægning, ligesom det scannede kort orienteres rigtigt i forhold til verdenshjørnerne, hvilket er af stor betydning når man åbner flere rasterkort i et GIS-program som Mapinfo. Men grundlæggende fejltægning burde der være kompenseret for i samtiden, når der er tale om original-I kort. I praksis er

vores grundlag de topografiske 4-cm kort, som læses gennem Danmarks Topografiske Kortværk. Det bringer nøjagtigheden for vores georeferering ned på 10-20 meter, hvilket vi må betragte som det optimale med denne metode.² Med andre ord: mere kan vi ikke tillade os at vride kortet. Det gør også, at vi ikke kan lægge nabokort helt præcist op ad hinanden, og i digitaliseringen må vi derefter gå efter princippet: den sandsynlige mellemvej. Men stadig vil usikkerheden ligge inden for 20 m. Det som er afgørende er egentlig hvor mange og hvor gode punkter man kan genfinde fra original I-kortet til det moderne topografiske 4-cm kort. Dvs. graden af forandringer i landskabet. Og her er der klart forskel på hvilken landskabstype man befinder sig i. Er der

Figur 1. Arctanders signaturtavle

tale om et opdyrket landskab i agerbygden som på Fyn, vil der som regel være mange genkendelige punkter. Er der tale om en hedebygd, som er blevet meget opdyrket siden omkring 1800, som f.eks. Vendsyssel, hvor vi arbejder nu, kan der være store problemer. Især når der er tale om små ejerlav. Her kan en løsning være, at man i et billedbehandlingspro-

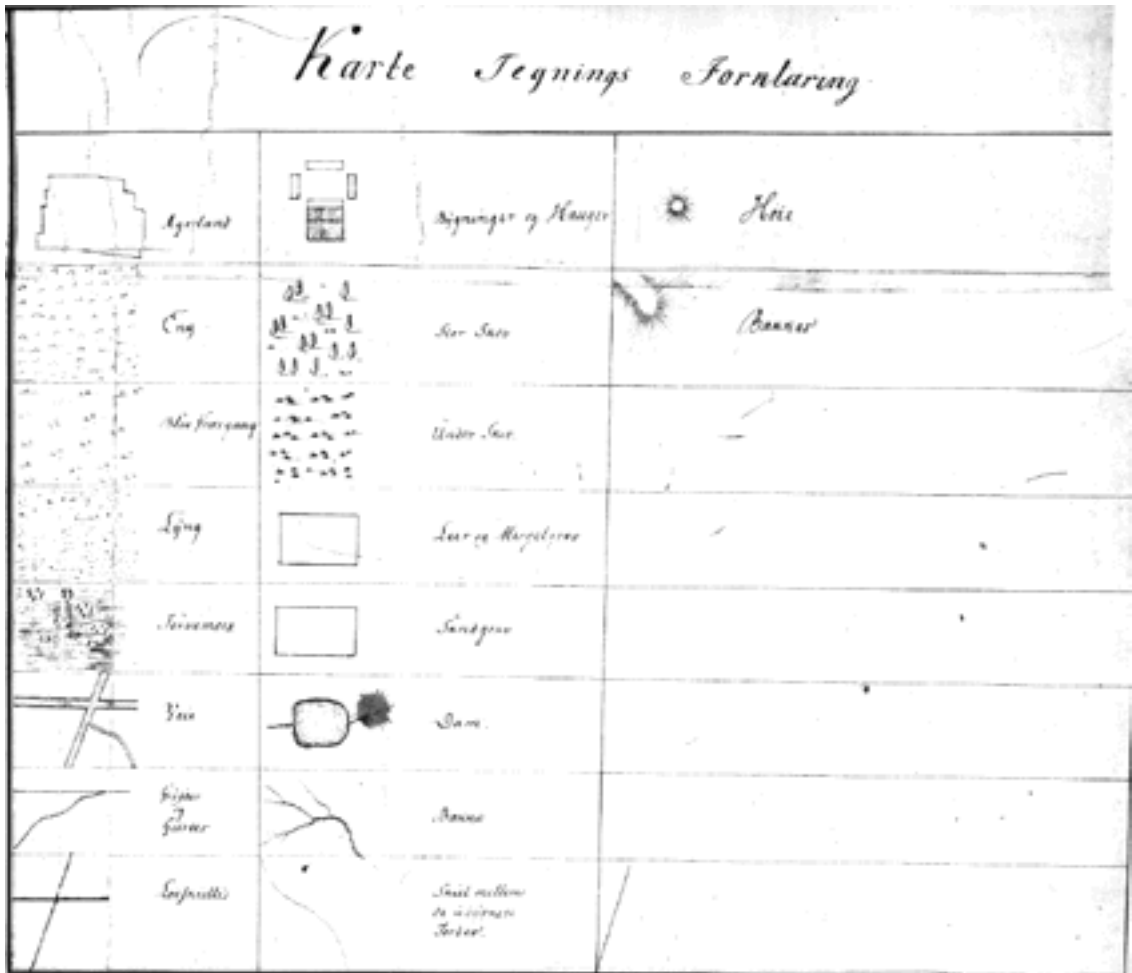
gram sætter flere rasterfiler sammen før man gennemfører warpningsprocessen.

Indholdet i de enkelte lag

Kortene er tegnet af mange forskellige landmålere, som i praksis har haft hver deres standard for signaturer. Ganske vist kan der findes nogle standard-signaturtavler, som man må antage har været nor-

men blandt korttegnere – en af de mest kendte er Arctanders meget detaljerede tavle, som rummer mange forskellige signaturer f.eks. for arealanvendelse, hvor der er 6 forskellige signaturer for skov.

I praksis har forfatteren aldrig set den anvendt fuldt ud nogetsteds. Og i det hele taget skal man være heldig hvis man støder på signaturtavler på kort. I

Figur 2. Signaturtavle fra original I kortet over Ørsø Fjerding, Dronninglund sogn og herred.

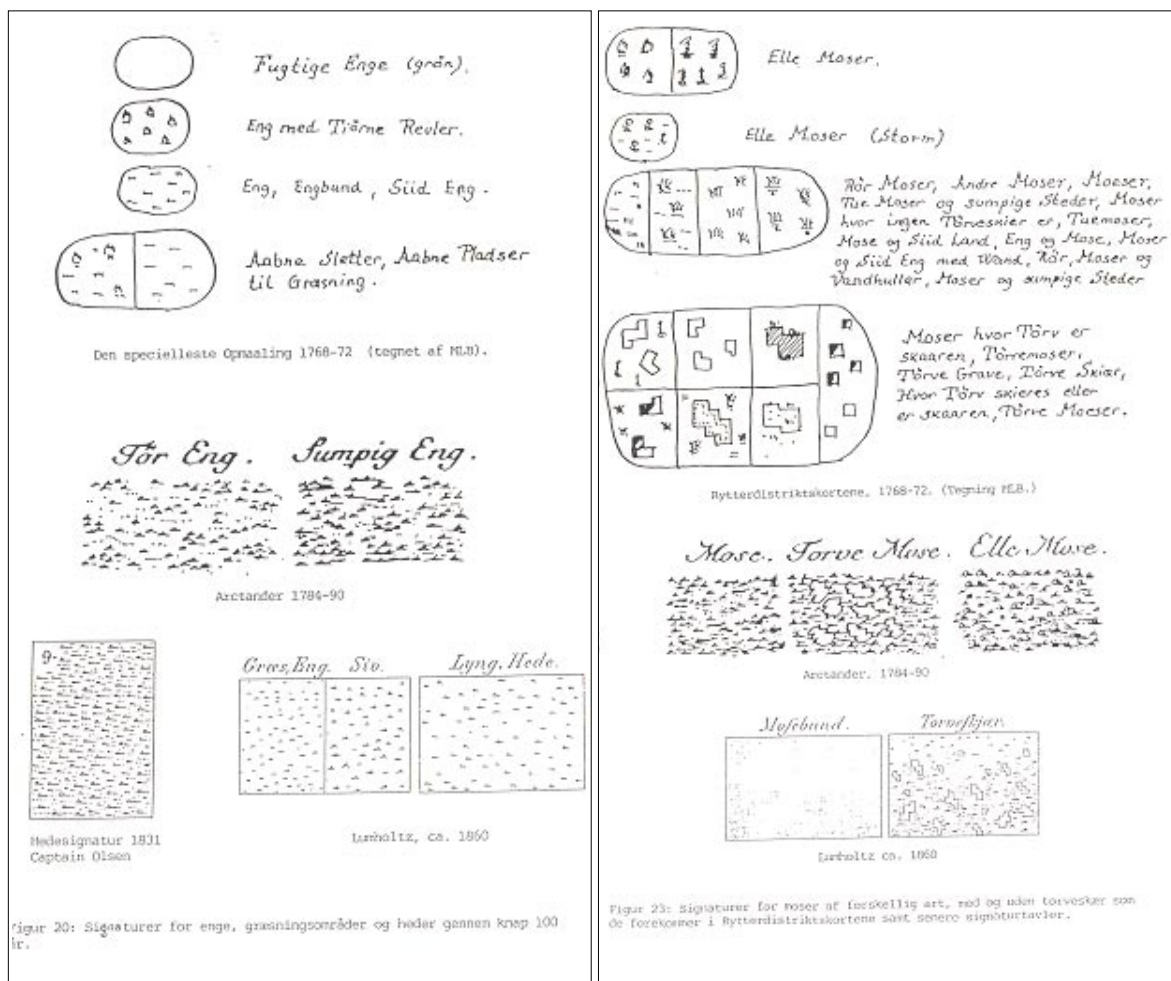
den del af Vendsyssel, som vi pt. er i gang med at digitalisere, nemlig Børglum og Dronninglund herreder, er vi kun stødt på én signaturtavle, nemlig denne fra Ørsø fjerding i Dronninglund sogn – som det vil ses er den knap så detaljeret, men rummer dog to signaturer for skov, "underskov" og "storskov". I praksis er det dog sjældent et problem at tolke signaturerne,

da der er en fælles standard for hvordan de ser ud – og sjældent er de særligt detaljerede.

Her skal fremhæves et arbejde lavet af Marie Louise Brandt i 1988 for Kort- og Matrikelstyrelsen, som netop omhandler signaturer i ældre økonomiske kort, specielt 1844-matriklen. Hun har her blandt andet sammenlignet forskellige signatu-

rer, og der skal vises hendes oversigt over hvorledes engsignaturer fra perioden 1770-1860 ser ud – og tilsvarende for mosesignaturer. Der er store lighedspunkter over tid.

I praksis opererer vi i digitaliseringen med forskellige typer af lag, som en tolkningsramme. Det drejer sig om følgende kategorier:

Figur 20: Signaturer for eng, græsingsområder og heder gennem knop 100 år.

Figur 23: Signaturer for mose af forskellig art, rød og uden tørvester som de forekommer i Bytterdistriktkortene samt senere signaturtavler.

Figur 3. Marie Louise Brandts sammenstilling af eng- og mosesignaturer.

Arealanvendelse

- Ager
- Eng
- Skov
- Krat
- Overdrev
- (Tørve-)mose
- Lynghede
- Klit
- Råstof (grav)
- Sø

- Forte
- Tomt
- Have
- Kirkegård

Naturlige grænser

- Vandløb
- Kanaler
- Kystlinie

Administrative grænser

- Matrikelgrænse (med nr.)
- Bonitetsgrænse (med værdier 0-24)
- Ejerlav

- (Sogn)
- Fredskov (1805-loven)
- Marknavn
- Gærde (ris-)
- Stengærde

Bebyggelse

- Bygning
- Kirke
- (Kirkegård)
- Vandmølle
- Vindmølle
- (Have)

Infrastruktur

- Veje 6 (op til 6 alens bredde)
- Veje 12 (op til 12 alens bredde)
- Veje 20 (over 12 alens bredde)
- Stier

- Gamle veje
- Gamle stier

Forhistorie

- Gravhøje

praksis, hvor den kan adskilles fra en engsignatur. Lynghede er til gengæld langt mere udbredt i dele af landet, som f.eks. i Vendsyssel.

Vi opererer med to former for skov, en almindelig skov (løvskov) og krat eller underskov, bl.a. under inspiration fra den vendsysselske signaturtavle – i de hidtidige digitaliseringer har vi ikke opereret med krat-typen, da signaturerne ikke har gjort det oplagt. Nåleskov optræder stort set aldrig på kortene på dette tidspunkt. Forte er en åben plads inde i en landsbybebyggelse, og kan også opfattes som en udvidelse af vejnettet. Tomt er simpelthen vores udfyldning af det areal som bygninger og en evt. gårdplads optager. Haver skal egentlig ses på linie hermed. Ager bliver i praksis det restareal, som er tilbage, når alt andet er klassificeret. Som regel er ager også blank, evt. med en gullig farve, men kan dog også rumme pile eller bloksignaturer, der angiver de højryggede agres fald- og pløjeretning.

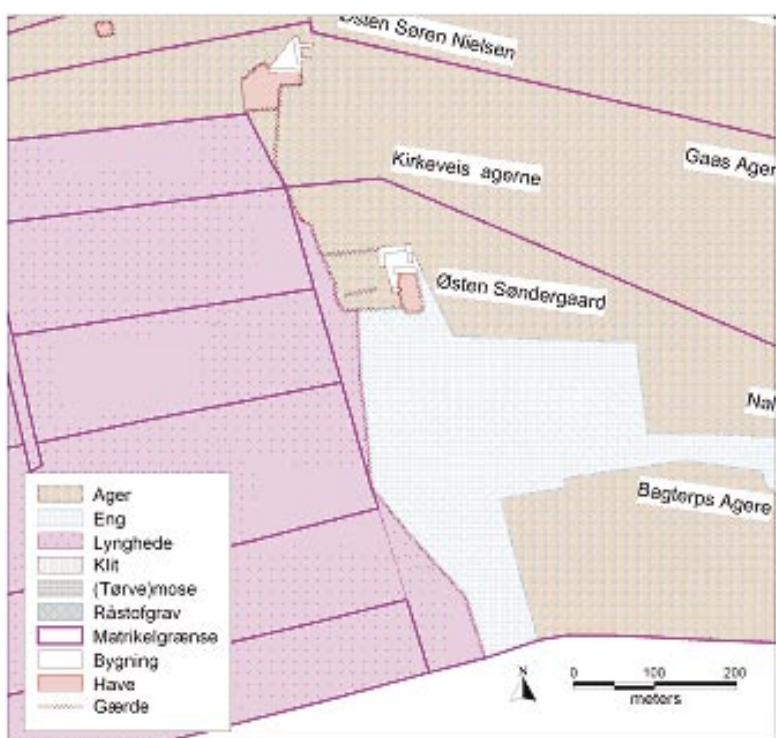
Men det kan også være problematisk at tolke kortene – ud fra ovennævnte skulle en manglende signaturangivelse være identisk med ager. Men et eksempel fra Assendrup i Vrensted sogn, vest for Børglum helt ud til kysten understreger dette. Mens der er tydelige eng- og agersignaturer i den østlige del, mangler der stort set signaturer i den vestlige del af ejerlavet – og der er heller ingen farver på originalkortet. Den vestlige del ud mod havet

De enkelte typer inden for hver kategori skal her gennemgås og enkelte af dem problematiseres. Inden for *arealanvendelse* giver de anvendte signaturer tilsammen et totalt dækkende billede af landskabet, også med de sidste til at "dække for" bebyggelsen. Det er kategorier, der helt klart lægger op til en eller anden form for menneskelig udnyttelse af landskabet, ekstensiv eller intensiv. Og generelt må det understreges, at der er tale om økonomiske kort, som afspejler udnyttelsen af landskabet, frem for topografiske kort der gengiver landskabet som det ses. Det betyder, at f.eks. enkeltstå-

ende træer i et hedeområde eller krat i et engområde ikke kan forventes at blive gengivet. Ligeledes er vegetationen generelt set ikke interessant for korttegneren, men derimod udnyttelsen. Det betyder, at vi på kortene alene kan have meget vanskeligt ved at skelne mellem våd-eng og tør-eng eller overdrev, som vi traditionelt kalder det i dag. Begge arealtyper havde en græsningsværdi for landmanden – vådengen havde tillige en hø-slæts værdi. Men det kan ikke aflæses på kortene. Vi opererer med arealtypen overdrev, fordi den optræder i signaturtavler. Men vi finder den stort set aldrig i

er sandsynligvis klit – fordi der er trukket en fredsgrænse for sandflugten kombineret med den meget lave bonitet. Men hvad med arealet længere inde mod byen? – det har sandsynligvis været et fælles græsningsområde for landsbyen, sent udskiftet, hvilket arbejdsjournalen fortæller kombineret med indirekte slutning fra kortet. Hvilken signatur skal man give det? – vi er landet på at give det en lynghedesignatur bl.a. fordi målebordsbladet fra 1884 viser lynghede i bemeldte område tæt på byen, mens resten er eng. Naboejervarene mod nord og syd viser lynghedesignatur i tilsvarende område. Boniteten er ret høj i det konkrete område – højere end tilladeligt for lynghede, men det er foreneligt for kær, som må gå op til 3 – måske er der tale om kær, som der ingen egentlig arealanvendelses-signatur er for – foreløbig er det placeret under lynghede, som der vises her.³

Inden for de *administrative grænser* er grundstammen de *matrikulære grænser*, som i hovedsagen er lig med lodskellene fra udskiftningen, men som også kan indbefatte udstykninger, som måtte være sket siden udskiftningen. Nummersystemet bliver oprettet ved matrikuleringsarbejdet 1806-22 på landsplan, og alle senere udstykninger herfra vil være angivet med bogstavbetegnelser efter nummeret, hvor hovedlodden altid vil have A. Disse udstykninger vil også være med på original-I kortene, da de var i brug som matrikelkort et par årtier eller mere

Figur 4. Eksempel fra Assendrup, Vrensted sogn – tolkning af arealanvendelse. På nederste kort er vist den tolkede digitalisering af det indrammede udsnit på original-I kortet.

efter matriklens ikrafttræden i 1844.

Inden for hver enkelt matrikelenhed blev jorderne boniteret til en værdi på skalaen 0-24. Vurderingsgrundlaget var som nævnt ikke det samme, men afhængig af arealudnyttelsen. Disse grænser og deres tilhørende værdi er det meget nyttigt at få digitaliseret, da det har meget stor udsagnskraft om udnyttelsen af jorden på dette tidspunkt og afspejler også tidligere tiders dyrkning, idet denne giver et større muldrag, som bliver højt vurderet ved boniteringen.

Et interessant aspekt ved kortene er at man kan aflæse en historik i arealudnyttelsen. Et hedeareal kan f.eks. være boniteret til takst 3. Hede kunne ikke boniteres højere end 1, hvorfor det må være boniteret som ager – med andre ord er der sket en opdyrkning af heden i tiden indtil boniteringen. Et eksempel på hvordan denne metode kan anvendes skal vises fra et område vest for Vejle, som rummer store arealer, der kan klassificeres som lynghede, og som i hvert fald må være en eller anden form for græsningsareal. Ved at søge på alle arealer klassificeret som

lynghede ved opmålingen omkring 1800, der samtidig har en bonitet over 1 omkring 1820 fås et bud på den fremadskridende intensivering af arealudnyttelsen. 11% af hedearealet, særligt i den østlige del, er antagelig blevet opdyrket, svarende til 5% af det samlede areal. 32% er blevet boniteret til 5 eller derover (helt op til 13), så for nogle arealer er der virkelig sket en udvikling på de par årtier.

Det er oplagt at lave GIS-analyser på bonitetslaget – et enkelt eksempel herpå for ejerlavet Assendrup, hvor man tydeligt

Figur 5. Hedeopdyrkning i Vejleområdet ca. 1800-1820 (lynghede med > 1 i bonitet)

ser den intensive udnyttelse i området lige øst for landsbyen. Ellers skal henvises til indlæg om bonitet ved Jens Andresen samt til analyser i bogen Foranderlige Landskaber.

Oven på matrikelgrænser kan der etableres ejerlavsgrenser, som vil følge grænserne for økortene eller hvis de undtagelsesvis rummer flere ejerlav de interne grænser på kortet. Sognegrænser bygger så også på ejerlavsgrenser.

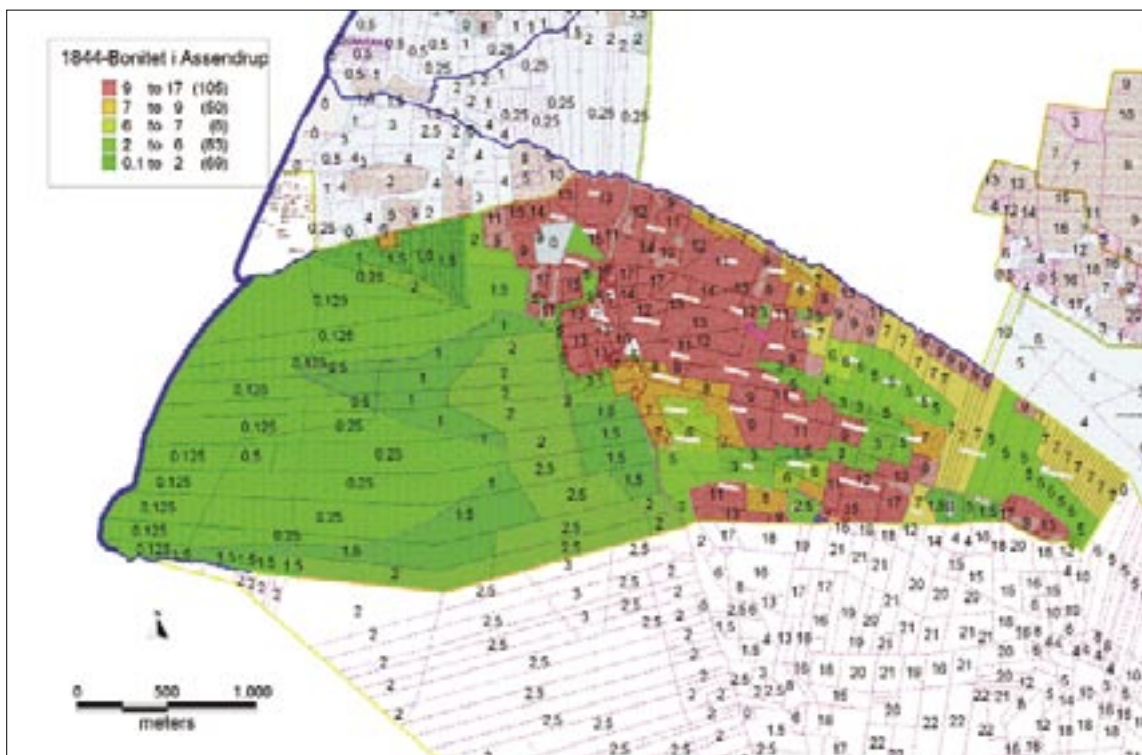
Grænser for fredskove kan også aflæses på kortene – det er netop administrative grænser efter fredskovsloven af 1805, og de er derfor slet ikke

nødvendigvis identiske med skovgrænser for arealanvendelseslaget, da de mere er normative grænser på korttegningstidspunktet.

Endvidere kan kortene også rumme elementer, som må kaldes administrative grænser fra det gamle dyrkningsfællesskab. Det drejer sig om marknavne (grænserne for markerne kan dog ikke nødvendigvis findes, men det er vigtigt at kende placeringen i ejerlavet, som kortene giver). Ligeledes kan der ofte være anført gamle grænser i form af risgærder og evt. stengærder på kortene. De er vigtige for forståelsen af organiseringen af de

gamle dyrkningsfællesskaber før udskiftningen – det er dog sjældent, at der er anført et så flot fægyde omkranset af stengærde som på dette kort over enestegården Ålborg, midt i Vendsyssel.

De *naturlige grænser* og forløb bliver også tegnet op efter kortene. Kanaler er i og for sig ikke naturlige, tværtimod er det menneskeskabte anlæg, der tolkes som sådan ved at være snorlige streger med vandsignatur tilknyttet – de kunne også kaldes grøfter. For vandløbene får vi registreret de gamle, uregulerede vandløb før man begyndte udretningen af dem – et aspekt, som må være

Figur 6. Eksempel på tematisering af bonitetsmønstre – Assendrup, Vrensted sogn.

Figur 7. Eksempel på gamle grænser (bl.a. fægyder) omkring enestegården Ålborggård, Torslev sogn. Fægyden af sten øst for gården er ca. 75 m. lang.

af stor interesse for de såkaldte naturgenopretningsprojekter. For kystlinierne får vi en mere detaljeret gengivelse af kysten end vi f.eks. kan få fra Videnskaberne Selskabs kortlægning. På den anden side giver netop en fluktuerende kystlinie store problemer ved georeferering af kort.

Inden for kategorien *Bebygelse* er erfaringen, at bygningerne er meget præcist og forskelligt angivet forestillende den reelle bygningssituation omkring 1800 og ikke signaturer eller stiliserede bygninger. Derfor tegnes også præcist de enkelte bygningers udseende og enkelte af dem tegnes un-

der en særlig type (møller, kirker) Til bygningstemaet knytter sig naturligt nogle arealanvendelseskategorier som haver og kirkegård.

Infrastrukturen spiller også en særlig rolle på disse kort. Gennemgående er der her tale om veje som gennem påskriften på kortet kan klassificeres som en bestemt type, men det må betragtes normativt, da grundlaget var en klassifikation i forhold til fradrag i arealberegningen i hartkornsberegningen og dermed skatteansættelsen. Stierne er stiplede vejforløb, der tolkes som sådan (uden fradrag). Disse veje kan være af ældre dato og leve videre i den

nye udskiftningsstruktur – eller de kan være nyanlagte veje ved udskiftningen følgende de retliniede udskiftningsssel. Derudover findes der også veje og stier, som er overstreget og som helt klart må siges at tilhøre infrastrukturen i dyrkningsfællesskabet – de er typisk ret bugtede vejforløb, som følger det mere naturlige terræn og går uden om besværlige, våde områder.

Den sidste kategori vedrører *forhistorien* og omfatter kun en type, nemlig gravhøje. Til gengæld er den af ret så stor arkæologisk interesse, da kortgrundlaget med sin detaljerighed og sin alder taget i

Figur 8. Gravhøje registreret på kort omkring enestegårde i Torslev sogn. Afstanden mellem Mellemsgaard og Søndergaard er ca. 365 meter.

betragtning er et væsentligt arbejdsredskab for arkæologer til at kunne finde forsvundne gravhøje, som man måske ikke har kendskab til fra senere kilder, da gravhøje-

ne kan være blevet overpløjet umiddelbart efter udskiftningen. I det viste flotte eksempel er gravhøjene dog at finde i det kulturhistoriske centralregister.

Konklusion

Sammenfattende kan det siges, at vi med dette kortværk, som dækker kongeriget, dvs. ikke Sønderjylland, har en eneste kilde til en status for kulturlandskabet på et tidspunkt, hvor der sker meget afgørende brud i udnyttelsen. Men kortværket rummer mulighed for at pege bagud i forhold til udskiftningstiden, dog i varierende grad. Kortværket er tegnet i målforsholdet 1:4000, hvilket er det mest detaljerede kortværk nogensinde lavet. Selvom kortene er økonomiske i deres natur, rummer de også elementer af væsentlig topografisk karakter, men de skal forstås i en tolkningsramme for økonomiske kort. Med de mange forskellige lag og kategorier, som kortene indeholder, er de efter min opfattelse det kortværk, som rummer de største muligheder i landskabshistorisk sammenhæng, specielt når det gælder retrospektive og retrogressive studier, og som det er værd at bruge midler og energi på at omsætte til digital form for at få det fulde udbytte af dem.

Litteratur

Marie Louise Brandt: *Signaturer i ældre økonomiske kort II, 1844-matriklen*, utrykt afhandling 1988.

Foranderlige Landskaber – integration af natur og kultur i forvaltning og forskning, red. af Per Grau Møller, Rasmus Ejrnæs, Jesper Madsen, Andreas Höll og Lars Krogh, red. sekretær: Birgit Bjerre Laursen, Syddansk Universitetsforlag, 2002.

Per Grau Møller: *Udskiftningslandskab, i Fortidsminder og kulturhistorie*. Antikvariske Studier 9, 1988, s. 80-98.

Per Grau Møller: *Udskiftningskort og matrikelkort – indhold og bevaring*, Fynske Årbøger 1992 s. 100-14.

V.E. Pedersen: *Lærebog i matrikelvæsen 1. del, 2. udg.* København 1966.

Chr. Rothe: *Beretning om den i Aaret 1844, for Kongeriget indførte nye Jordskyldsætnings Væsen og Historie, samt Oversigt af de ældre Matrikler af 1664 og 1690*, København 1844.

Henrik B. Madsen, Axel H. Nørr, Kr. A. Holst.: *Den danske Jordklassificering, Atlas over Danmark serie 1, bd. 3, København 1992*.

Kr. Tovborg Jensen: *Jordbunds-lære*, København 1963.

Fodnoter

1. Mindre justeringer kunne være de tilfælde, hvor en godsejer egaliserede sit gods i landsbyen (gjorde gårdene lige store), eller hvor der blev etableret husmandsbrug med lidt jord til.

2. Til denne warpningsproces bruges programmet Airphoto vers. 2.20, som har vist sig hen-

sigtsmæssigt, da det kan genere georefererede og warped billedfiler til direkte brug i GIS-programmer. Der bruges transformations-metoden Polynomial og interpolationsindstillingen Fine

3. Tak til arkivar Peter Korsgaard, Kort & Matrikelstyrelsen for i al hast at have undersøgt det originale korts farver, sammensætning samt arbejdsjournalen. Ansvar for den endelige tolkning er dog forfatterens.

Om forfatteren

Per Grau Møller, cand.mag. i historie og middelalderarkæologi, lic.phil., lektor i kulturhistorisk kartografi ved Kartografisk Dokumentationscenter, Syddansk Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M, pgm@hist.sdu.dk